

Optimization of the process of issuing agricultural licenses in the field of heavy livestock

Neda Alizadeh¹ | Alireza Nikouei^{1*} | Fatemeh Askari Bozayeh² | Madi Khojastehkey³
Adel Nemati⁴ | Ali Bahrami⁵ | Asghar Salehi⁶ | Najmuddin Mansourian⁷

¹Researcher, Economic, Social and Extension Research Department, Agricultural Research, Extension and Education Center, Tehran, Iran

²Researcher, Economic, Social and Extension Research Department, Agricultural Research, Extension and Education Center, Tehran, Iran, Email: anikooie@yahoo.com

³Researcher, Economic, Social and Extension Research Department, Gilan Agricultural and Natural Resources Research and Education Center, Agricultural Research, Education and Extension Organization (AREEO), Rasht, Iran

⁴Faculty Member, Animal Science Department, Ghom Agricultural and Natural Research and Education Center, AREEO, Ghom, Iran.

⁵Faculty Member, Economic, Social and Extension Research Department, Kermanshah Agricultural and Natural Research and Education Center, AREEO, Kermanshah, Iran.

⁶Faculty Member, Economic, Social and Extension Research Department, Kurdistan Agricultural and Natural Research and Education Center, AREEO, Sanandaj, Iran.

⁷Faculty Member, Economic, Social and Extension Research Department, Isfahan Agricultural and Natural Research and Education Center, AREEO, Isfahan, Iran.

⁸Faculty Member, Economic, Social and Extension Research Department, Khorasan Razavi Agricultural and Natural Research and Education Center, AREEO, Mashhad, Iran.

Article Info

Article type:
Research Full Paper

Article history:
Received: 16/04/2022
Revised: 14/05/2022
Accepted: 11/06/2022

Keywords:
Optimization
Agricultural licenses
Focus group
Ministry of Agricultural
Jihad

ABSTRACT

One of the strategies of the Ministry of Agricultural Jihad is to facilitate the process of issuing agricultural licenses. Despite the measures taken, there are still many problems that have led to the prolongation of the route, the imposition of costs and the dissatisfaction of the people. Therefore, the present study is designed with the aim of optimizing the process of issuing agricultural licenses in the field of heavy livestock. The statistical population of the research consists of two groups: applicants and experts. In the applicant's section, 100 people who had applied for a license between 2018 and 2020 were selected by census method, and in the expert group, 100 representatives of key organizations devices were selected. The research method was qualitative and focal group. The research findings were obtained in two stages. In the first stage, the current status of licensing was examined in terms of types of licenses available, time and cost spent. According to the results, the average time to receive a heavy livestock license is 312 days and the average cost is between 4 to 25 million Tomans. In the second stage, obstacles and problems were identified from the applicants' point of view. The most important problems were: Issuing licenses in different provinces does not have a fixed procedure; The window system is not a single unit; There is no transparency in laws and regulations; The institutions involved are not compatible with each other and with the single window system; Expert visits are frequent and unnecessary. Some of the most important solutions to the problems were: Performing all the steps in the system and in an integrated manner; Eliminating unnecessary items such as redundant queries; And Providing guidance on the various steps to avoid re-applying applicants. The final results if the solutions are implemented are: the stages of agreement in principle and the establishment license can; Licensing time can be reduced to 6 months by implementing the solutions and the cost of licensing can be reduced by about 40%.

Cite this article: Alizadeh, N., Nikouei, A.R., Askari Bozayeh, F., Khojastehkey, M., Nemati, A.,

Bahrami, A., Salehi, A., Mansourian, N. 2022. Optimization of the process of issuing agricultural licenses in the field of heavy livestock. *Journal of Studies in Entrepreneurship and Sustainable Agricultural Development*, 9 (1), 125-144.

© The Author(s).

DOI: 10.22069/JEAD.2022.20112.1588

Publisher: Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources

بهبود کارایی فرآیند صدور مجوزهای کشاورزی در حوزه دام سنگین

ندا علیزاده^۱ | علیرضا نیکویی^{۲*} | فاطمه عسکری بزایه^۳ | مهدی خجسته کی^۴ | عادل نعمتی^۵ | علی بهرامی^۶
اصغر صالحی^۷ | نجم‌الدین منصوریان^۸

۱. محقق بخش تحقیقات اقتصادی، اجتماعی و ترویج کشاورزی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، تهران، ایران.
۲. محقق بخش تحقیقات اقتصادی، اجتماعی و ترویج کشاورزی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، تهران، ایران، رایانامه: anikooie@yahoo.com
۳. محقق بخش تحقیقات اقتصادی، اجتماعی و ترویج کشاورزی، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی گیلان، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، رشت، ایران.
۴. عضو هیات علمی بخش تحقیقات علوم دامی، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی قم، سازمان تحقیقات آموزش و ترویج کشاورزی، قم، ایران.
۵. عضو هیات علمی بخش تحقیقات اقتصادی اجتماعی و ترویج کشاورزی، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی کرمانشاه، سازمان تحقیقات آموزش و ترویج کشاورزی، کرمانشاه، ایران.
۶. عضو هیات علمی بخش تحقیقات اقتصادی اجتماعی و ترویج کشاورزی، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی کردستان، سازمان تحقیقات آموزش و ترویج کشاورزی، کردستان، ایران.
۷. عضو هیات علمی بخش تحقیقات اقتصادی اجتماعی و ترویج کشاورزی، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی اصفهان، سازمان تحقیقات آموزش و ترویج کشاورزی، اصفهان، ایران.
۸. عضو هیات علمی بخش تحقیقات اقتصادی اجتماعی و ترویج کشاورزی، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی خراسان رضوی، سازمان تحقیقات آموزش و ترویج کشاورزی، مشهد، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله:	یکی از استراتژی‌های وزارت جهاد کشاورزی، تسهیل فرآیند صدور مجوزهای کشاورزی می‌باشد. با وجود تمهیدات صورت گرفته، همچنان مشکلات عدیده‌ای وجود دارد که منجر به طولانی شدن مسیر، تحمیل هزینه و عدم رضایت مردم شده است. از این رو پژوهش حاضر با هدف بهبود کارایی فرآیند صدور مجوزهای کشاورزی در حوزه دام سنگین، طراحی شده است. جامعه آماری تحقیق دو بخش متقاضیان و کارشناسان را شامل می‌شود. در بخش متقاضیان، ۱۰۴ نفر از افرادی که بین سال‌های ۹۷ تا ۹۹ درخواست مجوز کرده بودند، به روش تمام شماری انتخاب و در بخش کارشناسان نیز ۱۰۰ نفر از نمایندگان دستگاه‌های کلیدی، انتخاب شدند. روش تحقیق هد نظر، کیفی و از نوع گروه کانونی بود. یافته‌های تحقیق در دو مرحله به دست آمد. در مرحله اول وضع موجود صدور مجوزها به لحاظ انواع مجوزهای موجود، زمان و هزینه صرف شده مورد بررسی قرار گرفت. مطابق نتایج به دست آمده در حال حاضر متوسط زمان دریافت مجوز دام سنگین ۳۱۲ روز و متوسط هزینه بین ۴ تا ۲۵ میلیون تومان است. در مرحله دوم موانع و مشکلات از دید متقاضیان، شناسایی شد. مهمترین مشکلات عبارت بودند از: صدور مجوز در استان‌های مختلف روال ثابتی ندارد؛ سامانه پنجره واحد هوشمند نیست؛ شفافیت در قوانین و مقررات وجود ندارد؛ نهادهای دست اندرکار با هم و با سامانه پنجره واحد هماهنگ نیستند؛ بازبدهای کارشناسان زیاد و غیر ضروری است. برخی از مهمترین راهکارهای رفع مشکلات نیز عبارت بودند از: انجام کلیه مراحل در سامانه و به صورت یکپارچه؛ حذف موارد غیر ضرور نظیر اعلام‌های مازاد؛ و تهیه راهنما از مراحل مختلف برای پرهیز از دوباره کاری متقاضیان. نتایج نهایی در صورت اجرای
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۲۷	
تاریخ ویرایش: ۱۴۰۱/۰۲/۲۴	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۲۱	
واژه‌های کلیدی:	
بهبود کارایی	
مجوزهای کشاورزی	
گروه کانونی	
وزارت جهاد کشاورزی	

راهکارها عبارت‌اند از: مراحل موافقت اصولی و پروانه تاسیس ادغام می‌شوند؛ زمان صدور مجوزها با اجرای راهکارها می‌تواند به ۶ ماه کاهش می‌یابد و هزینه صدور مجوز حدود ۴۰ درصد کاسته می‌شود.

استناد: علیزاده، ن.، نیکویی، ع.ر.، عسکری بزایه، ف.، خجسته کی، م.، نعمتی، ع.، بهرامی، ع.، صالحی، ا.، منصوریان، ن. (۱۴۰۱). بهینه‌کاوای فرآیند صدور مجوزهای کشاورزی در حوزه دام سنگین. *مطالعات کارآفرینی و توسعه پایدار کشاورزی*، ۹ (۱)، ۱۴۴-۱۲۵.

DOI: 10.22069/JEAD.2022.20112.1588

ناشر: دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

© نویسندگان.

مقدمه

توسعه و رشد، همواره محور اصلی سیاست‌ها و برنامه‌های کشورهای مختلف بوده است و یکی از مسیرهای مهم جهت پیگیری آن، فراهم نمودن شرایط بهینه برای کارآفرینی است. ایران با ویژگی‌های خاصی نظیر منابع عظیم طبیعی، سرمایه انسانی جوان و تحصیل کرده و ساختار اقتصادی نیمه دولتی که در تلاش برای دستیابی به رشد کارایی محور است، با عقب ماندگی نسبی در زمینه کارآفرینی مواجه است. از جمله مشکلات و ضعف‌های قابل توجه در این خصوص را می‌توان به ضعف شدید در سیاست‌ها و برنامه‌های عملیاتی دولت، زیرساخت‌های توسعه نیافته تجاری و قانونی، تامین مالی ناکافی و همچنین ضعف در شاخص‌های نوآوری و آمادگی فناورانه اشاره نمود (ایزدی و همکاران، ۱۳۹۵).

مطابق با سنجش‌های سالانه‌ای که تاکنون توسط موسسه کارآفرینی صورت گرفته است، اکوسیستم کارآفرینی ایران، نه در جهان و نه در منطقه وضعیت مناسبی ندارد. در آخرین سنجش مؤسسه کارآفرینی و توسعه جهانی رتبه ایران در میان ۱۳۰ کشور جهان، ۷۲ و در میان ۷ کشور منتخب خاورمیانه و شمال آفریقا به علاوه ترکیه، کشور منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا رتبه هشتم را دارد (علیزاده، ۱۴۰۰).

یکی از مهم‌ترین و مؤثرترین راهکارهای بهبود محیط کسب‌وکار، تسهیل و تسریع فرایندهای صدور مجوزها است. بی‌تردید تولید و سرمایه‌گذاری، نقش بسیار مهمی در افزایش درآمد ملی، ایجاد اشتغال پایدار و خلق ارزش افزوده در بخش‌های مختلف اقتصادی ایفا می‌کند. این موضوع، با فضای کسب‌وکار نیز مستقیماً ارتباط دارد و در این بین، فرآیند صدور مجوز سرمایه‌گذاری یکی از اساسی‌ترین شاخص‌های تأثیرگذار در بهبود این فضا است (حضرت‌پور، ۱۳۹۱).

توسعه کسب و کارهای کشاورزی با رویکرد کارآفرینی، از ملزومات توسعه پایدار به شمار می‌رود. در بخش کشاورزی، پیشبرد کارآفرینی در قالب توسعه کسب و کارهای کارآفرینانه تبلور می‌یابد و به صورت یک جریان پیچیده، مستلزم شناسایی مسائل و مشکلات، نیازها و عوامل تأثیرگذار است تا بتوان با سیاست‌گذاری واقع‌گرایانه، به رفع موانع و دست‌اندازهای پیش روی این جریان و فراهم‌سازی یک محیط حمایتی برای فعالان حوزه کسب و کار کشاورزی اعم از متقاضیان، تازه واردان، مالکان، مدیران و حامیان پرداخت (OECD, 2005). در این بین، صدور مجوزهای بخش کشاورزی یکی از اساسی‌ترین شاخص‌های تأثیرگذار در بهبود این فضا می‌باشد که باید مدیران و مسئولان ذی ربط توجه ویژه‌ای بدان داشته باشند (واحدی و موسویون، ۱۳۹۴؛ شریف‌زاده و عبدالله‌زاده، ۱۳۹۹؛ مومنی هلالی و همکاران، ۱۳۹۸).

اهمیت اقتصادی و نقش محوری بخش کشاورزی در تامین غذای جامعه، مؤید لزوم هر گونه تلاش برای افزایش کمی و کیفی محصولات کشاورزی در جهت خودکفایی و استقلال اقتصادی کشور می‌باشد. ولیکن، اگر قرار باشد لیستی از مهم‌ترین مشکلات و نارسایی‌های پیش روی فعالیت‌های اقتصادی مرتبط با فضای کسب و کار کشور تهیه شود؛ موضوع کاغذبازی، قوانین دست و پاگیر و اعمال سلیقه‌های غیرضروری در زمینه صدور مجوزهای بخش کشاورزی، یکی از گزاره‌های اصلی است که بدون تردید در راس یک چنین لیست فرضی می‌نشیند. بعد از تلاش‌های دولت برای به کارگیری پنجره واحد در بخش‌های مختلف تولیدی و تجاری، مسئولین امر نیز از بازنگری در بخشنامه‌های غیر ضروری در جهت رونق فضای کسب‌وکار واحدهای تولیدی کشاورزی خبر دادند. با وجود تمهیدات صورت گرفته در جهت

و صنایع پیشین و پسین آن دارای زمینه های بسیاری برای سرمایه گذاری است. از این رو، این تحقیق سعی دارد ضمن شناسایی مشکلات و موانع موجود بر سر راه صدور مجوزهای بخش کشاورزی در حوزه های پرکاربرد دامی، به جهت مشکلات عدیده ای که در زمینه تولید، ارتقاء و تامین نهاده های این بخش وجود دارد، بپردازد. بهینه کاوی در این بخش می تواند ضمن رفع موانع و مشکلات دامداران، در ایجاد اشتغال، ایجاد انگیزه برای ادامه کار و تولید دامداران و بر طرف کردن نیاز پروتئینی کشور و نیاز کشور به واردات و خروج ارز از کشور، تاثیر به سزایی داشته باشد. از این رو، هدف اصلی این تحقیق بهینه کاوی فرآیند صدور مجوز در بخش دام سنگین بود و سوالات اصلی که تحقیق سعی در پاسخگویی به آنها دارد عبارتند از:

- ۱- وضع موجود فرآیند صدور مجوزها در بخش دام سنگین به لحاظ فرآیندی، زمان و هزینه صرف شده چگونه است؟
- ۲- چه موانع و مشکلاتی بر سر راه صدور مجوز دام برای متقاضیان وجود دارد؟
- ۳- چه راهکارهایی در جهت رفع شکاف های موجود به منظور تسهیل و کوتاه کردن مدت زمان و هزینه صدور مجوز در بخش دام می توان ارائه نمود؟

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

تجربه کشورهای توسعه یافته نشان داده است که بهبود فضای کسب و کار نقش اساسی در بهبود رشد و توسعه اقتصادی کشورها دارد. به نحوی که بدون فراهم نمودن شرایط مساعد برای توسعه فعالیت ها، امکان رشد اقتصادی نیز وجود نخواهد داشت. عامل اصلی رشد تولید و اشتغال، تزریق سرمایه به پیکره اقتصاد ملی می باشد، بدیهی است که بدون تأمین فضای مناسب کسب و کار نه تنها امکان جذب سرمایه

تسهیل فرآیند بررسی و صدور مجوزهای بخش کشاورزی، از جمله راه اندازی پنجره واحد خدمات الکترونیک و واگذاری بخش عمده ای این موارد به نهادهای غیردولتی، همچنان مسائل و مشکلات عدیده ای در مسیر صدور مجوزهای مربوطه وجود دارد که منجر به صرف زمان و هزینه بسیار زیادی برای متقاضیان این حوزه شده است (علیزاده، ۱۴۰۰).

در شرایط رقابتی امروز، علاوه بر موضوع کارآیی، یکی از روش هایی که موجب پیشرفت سازمان ها در عرصه رقابتی سازمان ها است، الگوبرداری از بهترین ها است (عباسپور و همکاران، ۱۳۹۵). بهینه کاوی (هم سنجی، الگوگیری، یا ترازبایی) از مهمترین فنون مدیریت نوین کیفیت و بهبود عملکرد سازمان است (سپهری، ۱۳۸۵). تعاریف متعددی از بهینه کاوی وجود دارد که نشان دهنده تفاسیر متفاوت افراد از فرایند و پیامدهای آن است، اما اساساً فرایند مذکور شامل تحلیل عملکرد، روال های کاری و فرایندها در سازمان ها و صنایع و بین آنها به منظور کسب اطلاعات برای خود بهسازی می باشد (اناری نژاد و همکاران، ۱۳۹۱). بهینه کاوی جستجو برای یافتن روش برتر است که احتمالاً منجر به عملکرد بهتر در برخی فعالیت های کسب و کار می شود. این روش می تواند تلاش های بهبود کیفیت را از طریق آرایه اطلاعات درباره سایر سازمان ها، درباره سطوح عملکرد و روش های مورد استفاده آنها، قادر به دستیابی به جایگاه برتر سازد. همچنین، بهینه کاوی توجه از خارج به فعالیت ها، وظایف تخصصی و عملیات داخلی برای اصلاح و بهبود مستمر است (والی، ۱۳۹۱).

از منظر کلان بخش دامپروری و طیور فرصت های نهفته برای ایجاد اشتغال، ارزآوری و جلوگیری از خروج ارز و بالابردن سطح مصرف تولید این بخش (که مصرف بسیاری از مواد لبنی و پروتئینی از متوسط مصرف جهانی پایین تر است) دارد. همچنین این بخش

رقمی بین ۳ تا ۱۰ میلیون تومان برآورد کرده و مدت زمان آن را در بازه زمانی ۳ ماه الی یکسال بیان نمود.

در پژوهش یوسفی نژاد عطاری و نیشابوری جامی (۱۳۹۱) با عنوان بهینه‌سازی سیستم صف پرونده‌های اخذ مجوز اصولی و قطعی دفتر پارک‌ها و مراکز رشد به این نتیجه رسیدند که تخصیص سه نفر از کارشناسان جهت رسیدگی پرونده‌های اصولی و ۵ نفر از کارشناسان بر روی پرونده‌های قطعی موجب خواهد شد میانگین مدت زمان انتظار مشتریان در صف و متوسط تعداد افراد در صف کمتر شود.

مرکز نوسازی و تحول اداری، سازمان حفظ نباتات کشور و سازمان نظام مهندسی (۱۳۹۳)، در زمینه نظام صدور مجوز و پروانه واحدهای گیاه پزشکی بر ظرفیت‌ها و توانمندی‌های بخش غیردولتی تاکید کرده است. در این راستا، اشاره شده است که افزایش بهره‌وری از طریق سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی، اعمال مدیریت و نظارت مطلوب بر واحدهای گیاهپزشکی درخصوص صدور مجوزها و پروانه‌ها حاصل می‌شود. در راستای بهینه‌سازی صدور مجوزها، واحدی و موسویون (۱۳۹۴)، در تحقیقی با عنوان شناسایی مشکلات کسب و کارهای کشاورزی زیر بخش امور دام، اشاره می‌نماید که در بسیاری از کشورها، بنگاه‌های اقتصادی کوچک و بزرگ، شاهرگ حیات اقتصادی به شمار می‌روند که از آن جمله می‌توان به اقتصاد ۳۰ کشور عضو سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه اشاره کرد. برای مثال در آلمان، بنگاه‌های کوچک و متوسط با داشتن حدود ۵۰ درصد از تولید ناخالص داخلی، موتور توسعه به شمار می‌روند (Rashkchi, 2009).

همچنین کریمی کمال‌آباد (۱۳۹۴)، در تبیین فضای کسب‌وکار در بخش کشاورزی ایران نشان داد که اقتصاد ایران با مشکلات گوناگونی همچون فقر، بیکاری و رکود مواجه است. این مشکلات به میزان

کاهش می‌یابد بلکه در یک رقابت بین‌المللی میزان خروج سرمایه از کشور نیز افزایش می‌یابد (حضرت‌پور، ۱۳۹۱).

بر اساس جدیدترین اطلاعات منتشر شده از وضعیت کسب و کار، ایران با امتیاز ۵/۵۸ در میان ۱۹۰ کشور مورد مطالعه در رتبه ۱۲۷ قرار گرفته است (علیزاده، ۱۴۰۰). در میان همسایگان، کشورهای گرجستان، امارات متحده عربی، ترکیه، آذربایجان، ارمنستان، عربستان سعودی، عمان، ازبکستان، اردن، قرقیزستان، کویت، تاجیکستان، پاکستان و مصر در جایگاه بهتری از جمهوری اسلامی ایران قرار گرفته‌اند (بانک جهانی، ۲۰۲۰). گزارش بانک جهانی (۲۰۲۰) بیانگر آن است که هزینه شروع کسب‌وکار در طول سال‌های ۲۰۰۴ الی ۲۰۲۰ در کشورهای توسعه‌یافته بر اساس درصدی از درآمد سرلانه همواره کمتر از کشورهای درحال توسعه بوده با این وجود در این مدت هزینه تأسیس در این کشورها (در حال توسعه) نیز کاهش داشته و هم‌اکنون حدود ۵۰ درصد درآمد سرانه آن‌ها می‌باشد. این مبلغ در کشورهای توسعه‌یافته ۴/۲ درصد است. بر اساس همین گزارش کشورهای عربستان سعودی، اردن، بحرین، تاجیکستان، پاکستان و کویت از کشورهای همسایه ایران بهبود قابل توجهی در خصوص مؤلفه‌های راه‌اندازی کسب‌وکار، مواجهه با مجوزهای ساخت، دسترسی به برق، حق مالکیت، دریافت اعتبار، حفاظت از سرمایه‌های خرد، پرداخت مالیات، تجارت مرزی، تقویت قراردادها و رفع تضاد منافع داشته‌اند.

مطالعات مختلفی در زمینه کسب و کارها انجام شده است که در ادامه به برخی از مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود: در مقاله حضرت‌پور (۱۳۹۱)، تحت عنوان هفت خوان مجوز سرمایه‌گذاری و فرار سرمایه‌گذاران، هزینه‌های صدور مجوز پروانه در واحدهای کوچک را

داشتند. نتایج مشخص کرد که انحلال یک فعالیت و شروع کسب و کار به طور معنی داری بر جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی تأثیری نداشته ولی حمایت از سرمایه گذاری خرد بیشترین اثر را بر جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی دارد.

در گزارش مظفری (۱۳۹۷)، با عنوان راهنمای فرآیند صدور مجوز سرمایه گذاری در دستگاه های اجرایی استان اردبیل، یکی از اساسی ترین موانع و مشکلات موجود بر سر راه فضای کسب و کار استان اردبیل را بروکراسی اداری، موازی کاری دستگاه های اجرایی و طولانی بودن روند صدور مجوزهای بخش کشاورزی معرفی می نماید.

در تحقیق Yaghoobi and Ghasemi (2009)، عوامل موثر بر موفقیت کارآفرینان بخش کشاورزی و راهکارهای حمایت از آنها را در استان زنجان بررسی شده است. آنها نشان دادند که مهم ترین موانع کارآفرینی و اشتغال، تشریفات زاید در زمینه صدور مجوزها، قوانین و مقررات دست و پا گیر ضعف در رقابت بین بنگاه های کشاورزی می باشد. همچنین امین بیدختی و زرگر (۱۳۹۰)، در پژوهشی تحت عنوان آسیب شناسی بنگاه های کوچک و متوسط کشاورزی در استان سمنان، نشان دادند که این بنگاه ها با آسیب ها و مشکلات درون بنگاهی و برون بنگاهی متعددی مواجه هستند. رتبه بندی حمایت های دولت از دیدگاه مدیران این شرکت ها نشان داد که حمایت مالی دولت از بنگاه های مذکور در درجه اول اهمیت قرار دارد و حمایت های مدیریتی، بازاریابی و فنی در رتبه های بعد است.

با بررسی مرور منابع مرتبط با صدور مجوزهای بخش کشاورزی مشخص شد که عمده موانع موجود، هزینه های بالای صدور مجوزها، طولانی بودن فرآیند رسیدگی به پرونده ها، نبود برنامه منسجم و کاغذ بازی اداری، و قوانین و مقررات نامناسب بوده است.

زیادی ریشه در نامناسب بودن محیط کسب و کار دارند، لذا به منظور بهبود فضای کسب و کار در ایران، توسعه تشکلهای بخش خصوصی، تسهیل صدور مجوزهای مورد نیاز، ایجاد سازوکار مناسب جهت پاسخ گوئی دقیق و متعهدانه دستگاه های اجرائی به ابهامات، پرسش ها و مسائل فعالان اقتصادی، تلاش در خصوص کاهش واردات و توسعه صادرات، تجدیدنظر در روال های اداری و رسیدگی به درخواست صاحبان کسب و کار برای اخذ تسهیلات بانکی، تأمین به اندازه کافی و به موقع نهاده ها پیشنهاد گردید.

در بررسی چالش ها و فرصت های توسعه کارآفرینی در بخش صنایع تبدیلی محصولات باغی، کارشناسان (۱۳۹۵) در تحقیق خود نشان داد که از بین عوامل مطرح، موانع تأمین مالی در رتبه اول عوامل تأثیرگذار بر صنایع تبدیلی استان خراسان شمالی قرار دارند و پس از آن تنگناهای مرتبط با بازار در رتبه دوم، فقدان برنامه ریزی راهبردی در صنایع تبدیلی محصولات باغی در رتبه سوم، کاغذبازی در فرآیند صدور مجوزها (نظام بروکراسی) و ضعف نظام مدیریتی بخش خصوصی و تعاونی واحدهای تبدیلی به طور مشترک در رتبه چهارم قرار داشت.

در مطالعه سلاطین و همکاران (۱۳۹۶)، میزان تأثیر شاخص های فضای کسب و کار بر جذب سرمایه گذاری خارجی در کشورهای منتخب منطقه منا بررسی شد. نتایج نشان داد که در دوره ۲۰۰۴ الی ۲۰۱۴ شاخص اخذ مجوزهای ساخت و ساز، الزام آور بودن اجرای قراردادها، استخدام و اخراج نیروی کار و پرداخت مالیات، تأثیر منفی و معنی دار بر جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی داشت. همزمان، شاخص های حمایت از سرمایه گذاران خرد، اخذ اعتبار، تجارت فرامرزی و ثبت مالکیت، تأثیر مثبت و معنی داری بر جذب سرمایه گذاری مستقیم خارجی

بود که تراکم تقاضای متقاضیان کمتر داشتند و مشکلات رسیدگی به آنها نیز به تبع، کمتر بود.

در بخش کارشناسان نیز مطابق آمارهای به دست آمده از پنجره واحد وزارت جهاد کشاورزی، کلیه نمایندگان دستگاه‌های کلیدی دست اندرکار در صدور مجوز در سطح شش استان مد نظر تحقیق (۱۰۰ نفر بر اساس آمارهای موجود)، انتخاب شدند. جمع آوری اطلاعات در این مرحله بر اساس روش نمونه‌گیری هدفمند از نوع گلوله برفی^۲ انجام شد. همچنین بر اساس اطلاعات سامانه پنجره واحد و پرس و جو از دستگاه‌های ذی ربط در این زمینه (شرکت سهامی آب منطقه‌ای، سازمان جهاد کشاورزی، نظام دامپزشکی، سازمان جهاد کشاورزی، اداره کل منابع طبیعی، اداره محیط زیست، بنیاد مسکن، استانداری، سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی) به صورت حضوری و یا تلفنی در قالب پرسشنامه انجام و جمع‌بندی شد.

داده‌ها در بخش متقاضیان به دلیل پراکندگی شهرستان‌ها و کشاورزان و فراهم نبودن شرایط تشکیل گروه کانونی، عمدتاً از طریق صاحب‌های انفرادی و در بخش کارشناسان، با انجام کارگروه‌های مشترک استانی به شکل حضوری و بیناری، گردآوری شد. این تحقیق به منظور دستیابی به اهداف خود پنج گام زیر را طی نموده است که عبارتند از:

گام اول: شناسایی فرآیند موجود بر اساس مستندات، بررسی و ارزیابی قوانین و مقررات بالادستی، بررسی تجربیات سایر کشورها، پیمایش اولیه و تدوین پرسشنامه با قالب سوالات باز و بسته به منظور هدایت بیشتر جلسات گروه کانونی در مسیر درست.

گام دوم: شامل تشکیل کارگروه‌های استانی به منظور آسیب شناسی وضع موجود با استفاده از نظر منتخبی

مواد و روش‌ها

در این تحقیق، به منظور شناسایی وضع موجود فرآیند صدور مجوز دام سنگین، آسیب‌شناسی و واکاوی وضع بهینه آن، از روش تحقیق کیفی گروه کانونی^۱ استفاده شد. گروه‌های کانونی، جلسات بحث سازمان‌دهی شده‌ای هستند که در آن گروهی از افرادی انتخاب می‌شوند که بتوان به نظر آنان به عنوان کانون بحث موضوعی تمرکز کرد. سپس از راه مصاحبه گروهی، این افراد نظرهای تجربه‌های خود را بازنمایی می‌کنند. هدف از این روش کشف نگرش‌ها، احساسات، باورها، تجربه‌ها و واکنش افراد است. تعامل میان اعضای یک گروه طی برگزاری یک گروه کانونی بوجود می‌آید (علیزاده، ۱۳۹۶).

نقاط قوت این روش عبارت از سریع و نسبتاً ارزان بودن، به دست آوردن اطلاعات زیاد و تشویق افراد به ابراز نظر و مشارکت در گروه می‌باشند. جامعه آماری مد نظر تحقیق دو بخش متقاضیان و کارشناسان را شامل می‌شود. در بخش متقاضیان، با توجه به آمارهای به دست آمده از سامانه پنجره واحد، تمامی افرادی که بین سال‌های ۹۷ تا ۹۹ در استان (اصفهان، خراسان رضوی، قم، کردستان، کرمانشاه، گیلان) درخواست مجوز کرده بودند و موفق به دریافت موافقت اصولی، یا تاسیس و یا پروانه بهره‌برداری شده بودند، به روش تمام شماری انتخاب شدند ($N_1 = 104$).

شش استان مطرح شده به عنوان جامعه آماری منتخب، طی سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۳۹۹، بیشترین درخواست صدور مجوز در حوزه دام سنگین در کشور را به خود اختصاص داده بودند. دلیل انتخاب این استان‌ها به دلیل تنوع زیاد کشاورزان و احتمال بالای وجود مسائل گوناگون در مقایسه با استان‌هایی

گام چهارم: مطالعه تطبیقی فرآیندهای شناسایی شده در گام‌های قبلی، بررسی خلاءهای قانونی، بهینه‌کاو و ترسیم فرآیند مطلوب و ارائه راهکارهای پیشنهادی.

گام پنجم: فراخوان گروه کانونی کارشناسان به نهایی کردن راهکارها و بررسی خلاءهای قانونی به منظور ارائه وضع مطلوب برای صدور مجوز در حوزه دام سنگین (شکل ۱). تجزیه و تحلیل داده‌ها در این تحقیق با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۴ انجام گرفت.

از متقاضیان استانی که در سال‌های ۱۳۹۷-۱۳۹۹ درخواست دریافت مجوز داشته‌اند، است.

گام سوم: تشکیل گروه کانونی با حضور نمایندگان نهادهای دخیل در صدور مجوز (سازمان مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی، سازمان دامپزشکی، سازمان جهاد کشاورزی، سازمان امور اراضی، شرکت آب منطقه‌ای، بانک کشاورزی، سازمان محیط زیست، تشکلهای، خبرگان و غیره). در این گام، نقاط ضعف مطرح شده توسط متقاضیان در اختیار کارشناسان قرار گرفته و نظر آنها نسبت به تک تک موارد بیان شده گردآوری شد.

شکل ۱- مراحل انجام روش تحقیق

موجود، زمان و هزینه صرف شده برای دریافت مجوز به شرح زیر قابل ارائه می‌باشد:

موافقت اصولی: مجوزی است که قبل از صدور پروانه تأسیس برای متقاضیان فعالیت‌های دامداری، مرغداری، کارخانه و ... در چهارچوب سیاست‌ها و ضوابط نظام دامپروری صادر می‌گردد. مدت اعتبار موافقت اصولی ۶ ماه است و در موارد ضروری ۶ ماه دیگر تمدید می‌گردد. موافقت اصولی مجوز رسمی محسوب نشده و فقط محض دریافت استعمال از ادارات مربوطه می‌باشد و پس از ارائه و یا تأیید ادارات مربوطه از طریق کمیسیون استانی اقدام به صدور مجوز (پروانه تاسیس) می‌شود.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های حاصل از انجام این تحقیق در دو بخش بررسی الف) بررسی وضع موجود صدور مجوز دام سنگین (انواع مجوزهای صادر شده، زمان و هزینه لازم برای صدور مجوز) و ب) موانع و مشکلات صدور مجوز، راهکارها و متولیان پیشنهادی به شرح ذیل قابل ارائه است:

وضع موجود دریافت مجوز در دام سنگین: بررسی وضع موجود صدور مجوز دام سنگین با بررسی مراحل کار سامانه پنجره واحد و مصاحبه با کارشناسان دست اندرکار وزارت جهاد کشاورزی (حدود ۲۰ نفر از خبرگان مجموعه وزرات جهاد کشاورزی) حاصل شد. نتایج این بررسی در سه سطح انواع مجوزهای

لازم حداکثر ۶ ماه برای مرتب و بهسازی و ۲ سال برای نوسازی یا توسعه واحد به متقاضی اعلام گردد. در موقع صدور پروانه بهره‌برداری، پروانه تأسیس از متقاضی پس گرفته باطل و در پرونده نگهداری می‌شود.

زمان رسیدگی به پرونده‌های صدور مجوز دام سنگین: مطابق بررسی‌های به عمل آمده در پنجره واحد و نتایج مصاحبه با متقاضیان، مشخص شد که مدت زمان ثبت شده برای صدور مجوز دام سنگین، در سامانه پنجره واحد با مدت زمان واقعی همخوانی ندارد. به دلیل اینکه شرکت‌های غیر دولتی متعلق به نظام مهندسی که برای متقاضیان، امور مربوط را انجام می‌دهند، قبل از ثبت مدارک متقاضی در سامانه پنجره واحد، یک سری از استعلام‌ها درخواست می‌کنند تا متقاضی در ادارات پیگیری کنند. بعد از اینکه متقاضی کارهای مقدماتی را انجام داد (که معمولاً فرآیند طولانی و طاقت فرسایی است)، از طریق سامانه پنجره واحد مدارک را بارگذاری می‌نمایند. از این رو می‌توان بیان نمود که حدود دو سوم استعلام‌ها خارج از پنجره واحد نظام مهندسی کشاورزی دریافت می‌شود؛ لذا تعیین زمان دقیق برای رسیدگی به پرونده صدور مجوز کار مشکلی است. با این حال، بر اساس اطلاعات پنجره واحد و با توجه به اطلاعات جدول شماره ۱، استان گیلان و قم به ترتیب طولانی‌ترین و کوتاه‌ترین زمان را برای صدور مجوز در حوزه دام سنگین را به خود اختصاص داده‌اند.

پروانه تأسیس: مجوزی را که هر متقاضی برای احداث ساختمان‌ها و تأسیسات هر نوع واحد دامداری، کارخانه یا کارگاه که دارای ضوابط نظام‌مند باشد و باید دریافت نماید، پروانه تأسیس می‌گویند. مدت اعتبار پروانه تأسیس ۲ سال و با نظر کمیسیون صدور پروانه استان به مدت یک سال دیگر قابل تمدید است. چنانچه پس از پایان تمدید اعتبار پروانه تأسیس عملیات احداث واحد به پایان نرسیده باشد، در صورت ارائه مدارک و دلایل مستند از طرف متقاضی پروانه تأسیس حداکثر برای مدت یک سال دیگر به صورت اضطراری قابل تمدید است.

پروانه بهره‌برداری: مجوزی را که متقاضیان پس از تأسیس واحد، در موعد مقرر و برابر ضوابط، دریافت می‌دارند، پروانه بهره‌برداری می‌نامند. پس از اعلام خاتمه عملیات از سوی دارنده پروانه تأسیس، کمیسیون صدور پروانه استان، موظف است حداکثر ظرف مدت دو هفته زمینه بازدید مشترک کارشناسان دامپروری و دامپزشکی را از تأسیسات مربوط فراهم و در صورتی که عملیات ساختمانی و تأسیساتی مطابق با طرح باشد و مراتب مورد تأیید کارشناسان مربوط قرار گیرد، حداکثر ظرف مدت یک هفته، پروانه بهره‌برداری صادر کند. در صورت ضرورت نوسازی واحد دامپروری در همان پلاک یا مرمت و بهسازی واحد یا توسعه، موضوع پس از طرح در کمیسیون استان و کسب نظر موافق کمیسیون، مراتب موافقت جهت انجام اموراداری، به صورت کتبی با تعیین زمان

جدول ۱- زمان رسیدگی پرونده برای دریافت موافقت اصولی، پروانه تأسیس و بهره‌برداری در استان‌های منتخب

فرایند	گیلان*	قم*	کردستان*	کرمانشاه*	اصفهان*	خراسان رضوی*
صدور پروانه موافقت اصولی	۱۰۱	۶۰	۴۷	۸۳	۹۴	۹۳
صدور پروانه تأسیس	۱۲۱	۱۱۷	۱۰۹	۹۹	۹۹	۱۴۱
صدور پروانه بهره‌برداری	۳۱۶	۳۳	۹۵	۵۶	۱۲۹	۸۱
مجموع	۵۳۸	۲۱۰	۲۵۰	۲۳۸	۳۲۲	۳۱۴

* میانگین زمان صرف شده براساس اطلاعات پنجره واحد در سال‌های ۹۷-۹۹ بر اساس روز

هزینه صدور مجوز دام سنگین: مطابق بررسی‌های به عمل آمده در پنجره واحد و نتایج مصاحبه با متقاضیان مشخص شد که هزینه صرف شده برای دریافت مجوز امر بسیار دشوار، پیچیده و خطیری است. یک سری از هزینه‌های ثبت شده در پنجره واحد وجود دارد که برای تمامی استان‌ها تقریباً با توجه به نوع مجوز یکسان است. اما دامداران با هزینه‌های جانبی ناشی از اجاره خودرو برای بازدیدهای کارشناسی (که گاهی اوقات به دلیل راهنمایی اشتباه، بازدید چندین باره صورت می‌گیرد)، هزینه‌های رفت و آمد به ادارات برای دریافت استعلام، هزینه‌های درگیری با بخش‌داری‌ها در مرحله احداث واحد تولیدی و تعارضی که بین نظام مهندسی کشاورزی و بخش‌داری بر سر احداث وجود دارد، مواجه می‌شود که هزینه واقعی دریافت مجوز را بسیار گران نموده است. طی گفتگویی که با متقاضیان استانی انجام شده است این هزینه بین ۴ تا ۲۵ میلیون تومان متغیر بوده است. البته در برخی از استان‌ها نظیر گیلان به هزینه‌های هنگفتی برای پرداخت تعرفه نظام ساختمان (به عنوان مثال ۳۷ میلیون تومان در سال ۹۸) اشاره شده است که مستلزم بررسی و راستی‌آزمایی است. همچنین پرداخت هزینه در سایر استان‌های مورد بررسی، از الگوی یکسانی پیروی نمی‌کند و پرداخت هزینه‌های جانبی در استان‌ها به غیر از خراسان رضوی که دارای رویه معمولی بوده است در سایر استان‌ها متفاوت و سلیقه‌ای گزارش شد.

موانع و مشکلات، راهکارها و متولیان امر: موانع، مشکلات، راهکارها و متولیان صدور مجوزهای کشاورزی، از دید متقاضیان و کارشناسان امر در دو بخش داخلی و بیرونی، شناسایی شد. به این منظور، ابتدا نظر متقاضیان از طریق مصاحبه جمع‌آوری شد. سپس با توجه به موارد بیان شده توسط متقاضیان، نظر نمایندگان منتخب از شرکت سهامی آب منطقه‌ای،

سازمان جهاد کشاورزی، نظام دامپزشکی، سازمان جهاد کشاورزی، اداره کل منابع طبیعی، اداره محیط زیست، بنیاد مسکن، استانداری، سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی از طریق برگزاری گروه‌های کانونی استانی جمع‌آوری شد.

به این ترتیب، موانع و مشکلات صدور مجوز در بخش دام سنگین، به دو گروه اصلی داخل مجموعه وزارت جهاد کشاورزی و بیرون از مجموعه وزارت جهاد کشاورزی تقسیم شد. در گروه موانع داخلی همان‌طور که در جدول ۲ نیز به آن اشاره شده است، دو بخش قوانین و مقررات داخلی و مشکلات مربوط به سامانه پنجره واحد قابل بررسی می‌باشد و در بخش موانع و مشکلات بیرونی نیز سه بخش قوانین و مقررات بیرونی، عوامل رفتاری و موانع حمایتی به شرح زیر شناسایی شدند.

موانع و مشکلات داخلی وزارت جهاد کشاورزی

در راستای صدور مجوزهای کشاورزی: موانع و مشکلات داخلی، راهکارها و متولیان صدور مجوز کشاورزی در حوزه دام سنگین در دو بخش قوانین و مقررات داخلی و مسائل مربوط به سامانه پنجره واحد، به این شرح به دست آمد:

قوانین و مقررات داخلی:

الف- اولین مانعی که در زمینه قوانین و مقررات درونی در حوزه صدور مجوز دام سنگین شناسایی شد، موازی کاری در مراحل اخذ پروانه تاسیس و موافقت اصولی دامداران بود. این در حالی است که بسیاری از مسیرهای طی شده در مرحله موافقت اصولی می‌بایست مجدداً در مرحله پروانه تاسیس طی شود. موافقت اصولی دارای اعتبار شش ماهه است و طولانی شدن زمان استعلام‌ها در مرحله تاسیس موجب انقضای اعتبار موافقت اصولی می‌شود و متقاضی برای ادامه کار مجدداً می‌بایست برای دریافت موافقت اصولی اقدام نماید. ادغام مراحل مربوط به

موجب می‌شود؛ زیرا اعضای کمیسیون می‌بایست از ادارات مختلف سازمان جهاد کشاورزی جمع شوند و بررسی پرونده‌ها به شکل موردی انجام نمی‌گیرد و منوط به جمع شدن پرونده‌ها و رسیدن آنها به ۶ تا ۷ مورد است. ابلاغ به سازمان جهاد کشاورزی برای انجام بررسی موردی توسط کمیسیون‌ها توسط وزارت جهاد کشاورزی می‌تواند در رفع این مانع اثرگذار باشد.

ت- واگذاری‌های صادر شده از طرف امور اراضی و یا مجوز تغییر کاربری‌ها نیاز به تحویل فیزیکی مستندات دارد، علی‌رغم این که در مستندات در سامانه بارگذاری شده و موجود است. حذف فرآیند تحویل فیزیکی مدارک در امور اراضی از سوی وزارت جهاد کشاورزی در این امر تاثیر گذار است.

ث- عدم لحاظ تنوع استانی و منطقه‌ای در قانون جامع نظام دامپروری. به عنوان مثال رعایت فواصل و حریم‌ها در قوانین موجود بسیار دست و پا گیر و در برخی موارد بی‌مورد است و به ویژگی‌های متفاوت عوارض زمین، آب و هوای منطقه و تراکم زمین و دام و ... توجه نشده است. انجام فراخوان برای اعلام نظر کارشناسی متولیان کلیدی نظیر دامپزشکی، محیط زیست و غیره به منظور یازبینی قانون جامع نظام دامپروری و انجام اصلاحات پیشنهادی مطابق با ویژگی‌های هر استان و منطقه از سوی وزارت جهاد کشاورزی در این امر تاثیر گذار است.

ج- قانون حفظ کاربری اراضی زراعی (ابلاغیه وزیر جهاد کشاورزی به شماره ۶۵۳۱/۰۲۰ مورخ ۹۸/۴/۴) در استان‌های گیلان، مازندران و ممنوعیت تغییر کاربری این اراضی به سایر فعالیت‌های تولیدی کشاورزی، مشکلاتی را برای ایجاد و حتی توسعه واحدهای دامپروری در این استان‌ها به وجود آورده است. انجام مجدد بررسی‌های کارشناسی در قانون مذکور با هدف انجام اصلاحات و انعطاف‌پذیری در

موافقت اصولی و پروانه تاسیس از سوی وزارت جهاد کشاورزی می‌تواند در رفع این مشکل مؤثر باشد.

ب- دومین مانع شناسایی شده عبارت بود از اینکه اگرچه دریافت استعلام بنا به ابلاغیه مصوبات سی و یکمین و سی و دومین نشست هیات مقررات زدایی به شماره ۱۹۷۷۷ مورخ ۱۳۹۸/۱۰/۸ وزارت جهاد کشاورزی طی نامه به شماره ۰۲۰/۱۲۲۸۰ مورخ ۱۳۹۹/۵/۲۵ از روند مجوزدهی حذف شده است اما با رویه متفاوتی در استان‌های مورد بررسی دنبال می‌شد و آنچه که در پنجره واحد مشاهده می‌شود. با واقعیت مشاهده شده در عمل متفاوت است. در استان خراسان رضوی ابلاغیه حذف استعلام‌ها تا چند ماه پیش رعایت می‌شده است ولی بررسی اخیر حاکی از وجود مشکل و توقف حذف استعلام است. در استان گیلان، استعلام‌ها به شدت به قوت خود باقی است. در دو ابلاغیه اشاره شده حذف استعلام‌ها منوط به شروطی از جمله تهیه ضوابط و دستورالعمل‌ها و داده‌های مکانی و اتصال آن به سامانه صدور مجوز از طریق دستگاه‌های متولی چون شرکت سهامی آب منطقه‌ای، سازمان حفاظت محیط زیست، شرکت برق منطقه‌ای، میراث فرهنگی و غیره بوده است که این امر تحقق نیافته است و امر استعلام را ناگزیر می‌سازد. انجام استعلام‌ها در یک مرحله و توسط نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی با همکاری سازمان‌های ذی ربط (وزارت جهاد کشاورزی، وزارت نیرو، وزارت کشور، سازمان محیط زیست، سازمان دامپزشکی) در رفع این مانع تاثیرگذار است.

پ- نیاز به تشکیل کمیسیون‌ها در امور اراضی (تبصره ۱ و ۴ قانون حفظ کاربری اراضی و باغ‌ها (مصوب ۱۳۷۴/۳/۳۱) و اصلاحیه بعدی آن (۱۳۸۵/۸/۱) برای انجام تصمیم‌گیری جمعی موجب طولانی شدن فرآیند استعلام می‌شود و گاهی اوقات تاخیری چندماهه در روند پاسخگویی به استعلام را

موارد ضروری و در راستای توسعه همه جانبه و پایدار کشور از سوی وزارت جهاد کشاورزی ضروری است. چ- نقشه‌های سایت پلن، باید طبق شرایط مورد نظر سازمان دامپزشکی تهیه شود که رعایت دقیق این شرایط در زمان مشکلات اقتصادی و اجتماعی و فرهنگ کشاورزی کشور دشوار و هزینه بر و وقت گیر است. بازنگری در دستورالعمل اجرایی ماده ۵ قانون نظام جامع دامپروری و تعدیل آن با شرایط فعلی کشور از سوی وزارت جهاد کشاورزی لازم است.

جدول ۲- موانع و مشکلات، راهکارها و متولیان مربوط به قوانین و مقررات داخلی در حوزه صدور مجوز دام سنگین

متولی انجام کار	راهکار پیشنهادی	موانع و مشکلات	قوانین و مقررات و روش ها درون سیستمی
وزارت جهاد کشاورزی	ادغام موافقت اصولی در پروانه تاسیس (دستورالعمل اجرایی ماده ۵ قانون نظام جامع دامپروری کشور (موضوع تبصره های ۱، ۲، ۳ و ۵) ۱۳۹۰	۱- موازی کاری در مراحل اخذ پروانه تاسیس و موافقت اصولی	
وزارت جهاد کشاورزی وزارت نیرو وزارت کشور سازمان محیط زیست سازمان دامپزشکی	انجام اعلام‌ها در یک مرحله و توسط نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی به منظور پی گیری و پایش بهتر امور انجام گیرد (منطبق با بند و او ماده ۴ دستورالعمل اجرایی ماده ۵ قانون نظام جامع دامپروری کشور در سال ۱۳۹۰).	۲- حذف اعلام‌های غیر ضرور	
وزارت جهاد کشاورزی	ابلاغ به سازمان جهاد کشاورزی برای انجام بررسی موردی توسط کمیسیون‌ها و تسهیل در اجرای مفاد (تبصره او ۴ قانون حفظ کاربری اراضی و باغ‌ها (مصوب ۱۳۷۴/۳/۳۱) و اصلاحیه بعدی آن (۱۳۸۵/۸/۱)	۳- نیاز به تشکیل کمیسیون‌ها در امور اراضی	
وزارت جهاد کشاورزی	حذف فرایند تحویل فیزیکی مدارک در امور اراضی	۴- واگذاری‌های صادر شده از طرف امور اراضی و یا مجوز تغییر کاربری‌ها نیاز به تحویل فیزیکی مستندات دارد	
وزارت جهاد کشاورزی	انجام فراخوان برای اعلام نظر کارشناسی متولیان کلیدی نظیر دامپزشکی، محیط زیست و ... جهت یازبینی قانون جامع نظام دامپروری و انجام اصلاحات پیشنهادی مطابق با ویژگی‌های هر استان و منطقه.	۵- عدم لحاظ تنوع استانی و منطقه‌ای در قانون جامع نظام دامپروری .	
وزارت جهاد کشاورزی	انجام مجدد بررسی‌های کارشناسی در قانون مذکور با هدف انجام اصلاحات و انعطاف‌پذیری در موارد ضروری و در راستای توسعه همه جانبه و پایدار کشور (ابلاغیه وزیر جهاد کشاورزی به شماره ۶۵۳۱/۰۲۰ مورخ ۹۸/۴/۴) و تبصره ۴ (الحاقی) قانون حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها مصوب ۱۳۷۴/۳/۳۱ و اصلاحیه بعدی آن مصوب ۱۳۸۵/۱۸	۶- قانون حفظ کاربری اراضی زراعی	
وزارت جهاد کشاورزی	بازنگری در دستورالعمل اجرایی ماده ۵ قانون نظام جامع دامپروری و تعدیل آن با شرایط فعلی کشور	۷- تهیه نقشه‌های سایت پلن طبق شرایط GMP و HCP	

سامانه پنجره واحد می‌تواند جلوی بسیاری از سردگمی‌ها و دوباره کاری‌ها را کم کند.
 ب- سامانه پنجره واحد با دیدگاه مهندسی فناوری اطلاعات و با رویکرد کمی طراحی شده است و در طراحی این سامانه به همه جوانب و زوایای صدور مجوز توجه نشده است لذا انجام اصلاحات در این سامانه در جهت افزایش انعطاف‌پذیری از سوی وزارت جهاد کشاورزی ضروری است.
 پ- هوشمند سازی سامانه در راستای هدایت درست فرایند صدور مجوز و اعلام خطا برای اشتباهات احتمالی و گزارش‌دهی دقیق چندان مد نظر قرار نگرفته است.

مشکلات مربوط به سامانه پنجره واحد وزارت جهاد کشاورزی: مطابق نتایج ارائه شده در جدول ۳، موانع و مشکلات، راهکارها و متولیان امر در حوزه سامانه پنجره واحد به شرح زیر می‌باشد:
 الف- اولین مانعی که در سامانه موجود صدور مجوزها گزارش شد عبارت بود از عدم آشنایی متقاضیان با روند کار و مستندات مورد نیاز و فقدان دفترچه راهنما و دستورالعمل ساده برای راهنمایی متقاضیان در این سامانه. تدوین کتابچه راهنما و گام به گام دریافت مجوز از سوی وزارت جهاد کشاورزی و سازمان نظام مهندسی کشاورزی و بارگزاری آن در

جدول ۳- بررسی موانع و مشکلات، راهکارها و متولیان مربوط به سامانه پنجره واحد در حوزه صدور مجوز دام سنگین

موانع و مشکلات	راهکار پیشنهادی	متولی انجام کار
عدم آشنایی متقاضیان با روند کار و نبود راهنما	تدوین کتابچه راهنما و گام به گام دریافت مجوز و بارگزاری آن در سامانه پنجره واحد	وزارت جهاد کشاورزی - سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی
در طراحی این سامانه به همه جوانب و زوایای صدور مجوز توجه نشده است.	انجام اصلاحات در این سامانه در جهت افزایش انعطاف پذیری و دوستانداری کاربری آن	وزارت جهاد کشاورزی
هوشمندسازی سامانه در راستای هدایت درست فرایند صدور مجوز و اعلام خطا برای اشتباهات احتمالی و گزارش دهی دقیق چندان مد نظر قرار نگرفته است.	بازنگری در ساختار این سامانه و انجام اصلاحات در راستای هوشمند سازی آن	وزارت جهاد کشاورزی
فقدان پایگاه‌های اطلاعاتی منسجم و یکپارچه	ایجاد و توسعه پایگاه‌های اطلاعاتی منسجم و یکپارچه و متشکل از ضوابط و دستورالعمل‌های دستگاهها و ارتباط آنها با سامانه پنجره واحد به استناد بند او دستورالعمل اجرایی ماده ۵ قانون نظام جامع دامپروری کشور (۱۳۹۰) و به استناد ماده ۵ آیین نامه اجرایی ماده (۱۵) قانون نظام جامع دامپروری کشور مورخ ۱۳۹۱/۳/۲۸ و به استناد ماده ۲۹، ۳۵ و ۳۷ دستورالعمل اجرایی	وزارت جهاد کشاورزی - سازمان نظام دامپزشکی کشور - وزارت نیرو - سازمان محیط زیست - سازمان میراث فرهنگی - اداره کل راهداری و حمل و نقل جاده ای
عدم امکان انجام ویرایش اطلاعات توسط کاربران	باز فعال سازی امکان انجام ویرایش توسط کاربران استانی	وزارت جهاد کشاورزی

تولید کننده

در دسته قوانین و مقررات بیرونی، مربوط به مشکل تعرفه نظام ساختمان است. در وضعیت فعلی هیچ تمایزی بین احداث یک واحد تولیدی و واحد مسکونی و تجاری وجود ندارد و از این نظر هزینه زیادی بر داهدار تحمیل می‌شود. تعرفه نظام ساختمان در استان‌های مورد بررسی از الگوی مشابهی پیروی نمی‌کند.

ب- دومین مانع موجود در زمینه قوانین و مقررات بیرونی، اعمال سلیقه بخشداری‌ها و دهیاری‌ها در فرایند صدور مجوز و تحمیل هزینه‌های غیر ضرور و بین ۵ تا ۷ میلیون تومان بر متقاضی است. البته این موضوع نیز از الگوی مشابهی در تمامی استان‌ها پیروی نمی‌کند و شدت و درجه آن در استان‌ها متفاوت است و در استان گیلان و قم بیشتر گزارش شده است.

پ- سومین مشکل در حیطه مباحث قوانین و مقررات بیرونی، کمبود کارشناس دارای صلاحیت برای طرح توجیهی است. طرح توجیهی عمدتاً صوری و هزینه آن بسیار زیاد است و در بیشتر مواقع مورد تایید بانک کشاورزی نمی‌باشد.

ت- پایگاه‌های اطلاعاتی منسجم و یکپارچه و حاوی داده‌های مکانی مرتبط با ضوابط و دستورالعمل‌ها و حریم‌ها و عدم ارتباط نظام‌مند سامانه پنجره واحد با سامانه‌های موجود در دستگاه‌های کلیدی (با وجود تاکید در ابلاغیه به شماره ۰۲/۲۸۹۷ مورخ ۱۳۹۹/۲/۱۵ وزیر جهاد کشاورزی (بند ب) وجود نداشته است. ث- امکان انجام ویرایش اطلاعات توسط کاربران استانی و در نتیجه معطلی حتی دو ماهه برای انجام تغییرات جزئی و پیش پا افتاده نظیر تغییر نام روستا وجود نداشته است و می‌بایست در دستور کار قرار گیرد.

موانع و مشکلات بیرونی وزارت جهاد کشاورزی در راستای صدور مجوزهای کشاورزی: موانع و مشکلات، راهکارها و متولیان مربوط به عوامل بیرونی تاثیرگذار در حوزه صدور مجوز دام سنگین در جدول ۴ ارائه شده است. موانع و مشکلات بیرونی در حوزه صدور مجوز دام سنگین به سه دسته قوانین و مقررات بیرونی، مسائل و مشکلات رفتاری و مسائل و مشکلات حمایتی قابل تقسیم هستند:

قوانین و مقررات بیرونی: الف- اولین مانع شناخته شده

جدول ۴- بررسی موانع و مشکلات، راهکارها و متولیان مربوط به عوامل بیرونی تاثیر گذار بر صدور مجوزهای دام سنگین

متولی انجام کار	راهکار پیشنهادی	موانع و مشکلات	قوانین و مقررات و رویه‌ها	برون سیستمی
سازمان نظام مهندسی ساختمان کشور- سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی کشور	بازنگری در تعرفه نظام ساختمان و مستثنی نمودن فعالیت تولید کشاورزی از جریان ابنیه سازی تجاری و مسکونی و اعمال تعرفه‌های کم هزینه در راستای تشویق و توسعه تولید (موضوع شیوه‌نامه ماده ۳۳-آیین‌نامه اجرایی قانون نظام مهندسی و کنترل ساختمان)	مشکل تعرفه نظام ساختمان		
وزارت کشور- سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی کشور	ورود دفتر مدیریت عملکرد، بازرسی و امورحقوقی استانداری در زمینه صدور مجوز و رفع مشکل	اعمال سلیقه بخشداری‌ها و دهیاری‌ها در فرایند صدور مجوز		
سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی کشور	شناسایی، آموزش و معرفی افراد و شرکت‌های دارای صلاحیت ابرای تهیه طرح توجیهی	کمبود کارشناس دارای صلاحیت برای طرح توجیهی. طرح توجیهی عمدتاً صوری و هزینه آن بسیار زیاد است و در بیشتر مواقع مورد تایید بانک کشاورزی نمی‌باشد.		

سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی کشور	استفاده از دانش‌آموختگان زبده دانشگاه‌ها و کاهش تعداد کارشناسان بازنشسته ادارات دولتی	استفاده از کارکنان بازنشسته ادارات دولتی به عنوان کارشناس در سازمان نظام مهندسی کشاورزی	رفتاری و منشی
وزارت جهاد کشاورزی-بانک کشاورزی	نظارت بیشتر بر امور درخواست‌ها و سامانه‌ها	سامانه در خواست برای روزهای خاصی باز است و تنها افراد ذی نفوذ می‌توانند از آن استفاده کنند	حمایتی
وزارت جهاد کشاورزی-بانک کشاورزی	اطلاع رسانی و هماهنگی درست بین وزارت جهاد کشاورزی و بانک کشاورزی	مشکل تامین اعتبار و تامین تسهیلات مصوب و ارجاع به بانک‌های غیر تخصصی	

بر همین اساس، کاهش صدور مجوزها نیز می‌تواند به معنای رکود و کاهش رشد اقتصادی تعبیر شود.

از این رو، یکی از راهبردهای وزارت جهاد کشاورزی با توجه به شرایط اقلیمی و نیاز روزافزون کشور، حمایت جدی از کشاورزی پرتراکم برای افزایش و تثبیت تولید در تمام فصول سال و در مناطق مختلف کشور است. با وجود تمهیدات صورت گرفته در جهت تسهیل فرآیند بررسی و صدور مجوزهای تاسیس و بهره‌برداری برای فعالیتهای مرتبط در بخش کشاورزی از جمله راه‌اندازی پنجره واحد خدمات الکترونیک، به دلیل وجود قوانین و ضوابط موازی و دست و پاگیر، همچنان مسائل و مشکلات عدیده‌ای در مسیر صدور مجوزهای مربوطه وجود دارد که منجر به طولانی شدن مسیر و عدم رضایت متقاضیان شده است. بنابراین اتخاذ تدابیری در جهت بهبود فضای کسب و کار و اصلاح فرآیند صدور مجوز واحدهای تولیدی بخش کشاورزی، مسئله اساسی است که نیاز به آسیب شناسی و رفع موانع دارد. لذا تحقیق حاضر در راستای بهبود فضای کسب و کار و اصلاح فرآیند صدور مجوز واحدهای تولیدی بخش کشاورزی در استان‌های اصفهان، خراسان رضوی، قم، کردستان، کرمانشاه، گیلان و به روش گروه کانونی با روش نمونه‌گیری هدفمند از متقاضیان و کارشناسان کلیدی دستگاه‌های

مسائل و مشکلات رفتاری: در زمینه مسائل رفتاری، مشکل موجود استفاده از کارکنان بازنشسته ادارات دولتی به عنوان کارشناس در سازمان نظام مهندسی کشاورزی و انتقال رویه‌های سازمان دولتی به بدنه این نظام و تبدیل آن به یک نهاد شبه دولتی بود. مسائل و مشکلات حمایتی: در زمینه مشکلات حمایتی، اولین مشکل عبارت است از اینکه سامانه درخواست وام، برای روزهای خاصی باز است و تنها افراد صاحب نفوذ می‌توانند از آن استفاده کنند. همچنین مشکل تامین اعتبار و تامین تسهیلات مصوب و ارجاع به بانک‌های غیر تخصصی مشکل دیگری است که در مصاحبه با متقاضیان دریافت مجوز دام سنگین گزارش شد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

یکی از مهمترین و موثرترین مشوق‌های سرمایه‌گذاری و بهبود محیط کسب و کار، تسهیل و تسریع فرایندهای صدور مجوزهای کسب و کار است. این فرآیند دارای چنان اهمیتی است که به تنها مولفه یا دست کم یکی از اصلی‌ترین مولفه‌ها برای ارزیابی‌های بین‌المللی محیط کسب و کار تبدیل شده است. به همین ترتیب، افزایش تعداد صدور مجوزها در هر حوزه اقتصادی، می‌تواند به عنوان یکی از شاخص‌های رشد و توسعه اقتصادی محسوب شود.

پروانه‌های تاسیس و بهره‌برداری دامپروری صنعتی و نیمه صنعتی توسط سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی با نظارت معاونت بهبود تولیدات دامی و سازمان شیلات تصریح شده است. همچنین این سازمان را مکلف به شناسایی و احصای مشکلات و نارسایی‌های مرتبط با صدور موافقت اصولی و سایر پروانه‌های تاسیس و بهره‌برداری صنعتی و نیمه صنعتی و اعلام به ستاد هماهنگی (موضوع ماده ۱۸ این دستورالعمل) نموده است. این موضوع در گزارش واحدی و موسیون (۱۳۹۴) هم اشاره شده است.

بنابراین، یکی از موارد اساسی، مطالبه از این سازمان در زمینه چرایی عدم تحقق سیستم مکانیزه و مشکلات و نارسایی‌های موجود می‌باشد. همچنین، با توجه به عدم تحقق سیستم مکانیزه صدور مجوز و مخالفت شدید سازمان‌های مذکور با حذف استعلام‌ها، بهترین راهکار ادغام موافقت اصولی و تاسیس و برقراری و انجام استعلام توسط سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی در مرحله پروانه تاسیس است و سازمان‌های مورد استعلام می‌بایست مکلف به رعایت مدت زمان تعیین شده در ابلاغیه وزیر جهاد کشاورزی موضوع نظام صدور پروانه‌های دامپروری صنعتی و نیمه صنعتی به شماره ۰۲۰/۲۸۹۷ مورخ ۱۳۹۹/۲/۱۵ و موارد اصلاحی این ابلاغیه به شماره ۰۲۰/۱۲۲۸۰ مورخ ۱۳۹۹/۵/۲۵ باشند.

در نهایت پیشنهادات این تحقیق در راستای بهینه‌سازی فرآیند صدور مجوز دام سنگین در موارد زیر خلاصه می‌شود:

۱- مراحل موافقت اصولی و تاسیس با هم ادغام شوند؛

۲- استعلام‌ها یک مرحله و در زمان دریافت پروانه تاسیس از طریق سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی صورت گیرد و هر سازمان فقط در

دست‌اندرکار در فرآیند صدور مجوز در یک دوره فشرده سه ماهه در سال ۱۳۹۹ انجام شده است.

با توجه به نتایج مصاحبه با متقاضیان صدور مجوز و تجمیع نظرات کارشناسی سازمان‌های دست‌اندرکار صدور مجوز در استان‌های مورد بررسی، موانع و مشکلات شناسایی شده به دو گروه اصلی داخلی و بیرونی و به پنج زیر گروه قوانین و مقررات داخلی، سامانه پنجره واحد، قوانین و مقررات بیرونی، عوامل رفتاری و حمایتی تقسیم‌بندی شدند.

به‌طورکلی نتایج پروژه حاکی از وضعیت نابسامان فرآیند صدور مجوز در حوزه دام سنگین و عدم رویه یکدست و هماهنگ در استان‌های مورد بررسی بوده است. مدت زمان صدور مجوز دام سنگین در حال حاضر بین ۲۱۰-۵۳۸ روز متغیر بوده است و استان‌های گیلان و قم به ترتیب بیشترین و کمترین مدت زمان رسیدگی را به خود اختصاص داده‌اند. برآورد میزان هزینه متقاضیان بین ۲۵-۴ میلیون تومان متغیر بوده است و بیشترین هزینه‌های غیر ضرور در استان گیلان گزارش شده است.

با توجه به بررسی‌های به عمل آمده در استان‌های مورد بررسی، بحرانی‌ترین عامل طولانی شدن فرآیند صدور مجوز دام سنگین، عدم وجود سامانه‌های برخط و هوشمند و به روز حاوی ضوابط و دستورالعمل‌های شرکت سهامی آب منطقه‌ای، شرکت سهامی برق منطقه‌ای، سازمان محیط زیست، سازمان میراث فرهنگی، اداره کل منابع طبیعی، اداره کل راهداری و حمل و نقل جاده‌ای و غیره و اتصال آن به سامانه پنجره واحد می‌باشد که در گزارش‌های (حضرت پور، ۱۳۹۱؛ هوشمند و همکاران، ۱۳۹۳، و امینی و فلیجی، ۱۳۹۷) نیز به این نکته اشاره شده است. این در حالی است که مطابق بند او دستورالعمل اجرایی ماده ۵ قانون نظام جامع دامپروری کشور (۱۳۹۰)، بر تهیه و استقرار سیستم مکانیزه صدور موافقت اصولی و

- ۵- بازنگری در سامانه پنجره واحد و انجام اصلاحات در زمینه انعطاف پذیری آن و امکان انجام ویرایش توسط کاربران استانی فراهم شود؛
- ۶- نیاز به صدور مجدد پروانه بهداشتی در سامانه پنجره واحد حذف شود و به تایید آن در سامانه، بسنده شود.
- ۷- قوانین دامپزشکی تسهیل شوند و به حداقل شرایط لازم و عدم پافشاری بر حداکثر مطالبات در این بخش بسنده شود؛
- ۸- با یکی کردن مجوز بخشداری و نظام مهندسی و اتخاذ تصمیم واحد در این مرحله دامداران را از سرگردانی و دوباره کاری نجات دهند؛
- ۹- ارتباط نظامند سامانه صدور مجوز موافقت اصولی با مرحله بهره‌برداری برقرار گردد تا نیاز به بارگذاری مستندات تکراری، نباشد.
- زمینه محور کلیدی مورد تاکید و مرتبط به سازمان خود اظهار نظر نماید؛
- ۳- نقشه احداث واحد تولیدی کارا و مقرون به صرفه برای دامداری‌های مختلف و متناسب با اقلیم هر استان تهیه و به صورت رایگان در سامانه قرار داده شود و دامدار به انتخاب خود یکی را برگزیند تا اولاً زمان تهیه نقشه و طرح توجیهی کوتاه تر و ثانیاً هزینه دامدار برای صدور پروانه تاسیس کاهش یابد؛
- ۴- نقشه‌های سایت پلن باید طبق شرایط بهداشتی مورد نظر سازمان نظام دامپزشکی تهیه شود. رعایت دقیق این ضوابط در زمان مشکلات اقتصادی و فرهنگی استان تقریباً کاری دشوار و وقت گیر است و باعث طولانی شدن زمان صدور پروانه می‌شود که باید تا حدودی این نقشه مطابق وضعیت اقتصادی و تورم تعدیل شود.

منابع

۱. امینی، ع.، فیلیجی، ن. ۱۳۹۷. بررسی وضعیت سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی. مجله برنامه و بودجه، ۳۳ (۱): ۹۵-۱۱۹.
۲. امین بیدختی، ع.ا.، و زرگر، م. ۱۳۹۰. آسیب شناسی بنگاه‌های کوچک و متوسط و بیان راهبردهای عملی برای حمایت از آنها (بررسی موردی: استان سمنان). فصلنامه فرآیند مدیریت و توسعه، ۲۴ (۷۸): ۱۵۶-۱۲۵.
۳. اناری نژاد، ع.، صفوی، ع.ا.، و محمدی، م. ۱۳۹۱. ارزشیابی آموزش الکترونیکی با رویکرد بهبود کاوی مطالعه موردی: آموزش عالی ایران. فناوری اطلاعات و ارتباطات ایران، ۴ (۱۱): ۱۹-۲۵.
۴. ایزدی، ب.، رضایی مقدم، ک.، و اسدالله پور، ع. ۱۳۹۵. سازه‌های موثر و موانع تحقق توسعه کارآفرینی در مشاغل خانگی بخش کشاورزی در مناطق روستایی شیراز. فصلنامه علوم ترویج و آموزش کشاورزی، ۱۲ (۱): ۳۹-۵۱.
۵. حضرت پور، س.ع. ۱۳۹۱. هفت خوان مجوز سرمایه‌گذاری و فرار سرمایه‌گذاران، نهمین کنفرانس بین‌المللی مدیریت، تهران، ایران. ۱۲-۲۶.
۶. سپهری، م. ۱۳۸۵. بهبود کاوی در مهندسی مجدد کسب و کار. فصلنامه شریف، ۲ (۳۴): ۵۱-۵۷.
۷. سلاطین، پ.، نصیری، ع. و امیرعباسی، ز. ۱۳۹۶. تأثیر فضای کسب و کار بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، مجله اقتصادی، ۵ (۲): ۷۵-۹۰.
۸. شریف زاده، م.ش. و عبدالله زاده، غ. ۱۳۹۹. زیست بوم نوآفرینی کشاورزی در استان گلستان. فصلنامه علوم ترویج و آموزش کشاورزی، ۱۶ (۱): ۱-۳۲.
۹. عباسپور، ع.، رحیمیان، ح.، مهرگان، م.ر.، و احمدنیا، ه. ۱۳۹۵. تحلیل پوششی داده‌ها به مثابه ابزار اندازه‌گیری عملکرد سازمانی، برنامه‌ریزی و بهبود کاوی در آموزش و پرورش. فصلنامه اندازه‌گیری تربیتی، ۶ (۲۳): ۹۹-۱۱۶.

۱۰. علیزاده، ن. ۱۳۹۶. مروری بر روش‌های کاربردی تحقیق کیفی در علوم اجتماعی و انسانی. انتشارات جهاد دانشگاهی، تهران.
۱۱. علیزاده، ن. ۱۴۰۰. بهینه‌سازی فرآیند صدور مجوزهای بخش کشاورزی. گزارش نهایی پروژه تحقیقاتی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی.
۱۲. کارشناسان، ع. ۱۳۹۵، چالش‌ها و فرصت‌های توسعه کارآفرینی در بخش صنایع تبدیلی محصولات باغی (مطالعه موردی: استان خراسان شمالی)، راهبردهای کارآفرینی در کشاورزی، ۳ (۶): ۳۶-۲۳.
۱۳. کریمی کمال‌آباد، ص. ۱۳۹۴. تبیین فضای کسب‌وکار در بخش کشاورزی، مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، وزارت جهاد کشاورزی، تهران.
۱۴. مرکز نوسازی و تحول اداری، سازمان حفظ نباتات، سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی. ۱۳۹۳. نظام صدور مجوز و پروانه واحدهای گیاه پزشکی. تهران، ایران.
۱۵. مظفری، ه. ۱۳۹۷. راهنمای فرآیند صدور مجوز سرمایه‌گذاری در دستگاه‌های اجرایی استان اردبیل.
۱۶. مومنی هلالی، ه.، صدیقی، ح.، چیدری، م.، و عباسی، ع. ۱۳۹۸. تحلیل وضعیت اکوسیستم کارآفرینی موثر بر توسعه فعالیت‌های کارآفرینانه روستایی: بینش‌هایی از یک پیمایش در میان شالیکاران چند کاره حوضه آبریز دشت هراز. فصلنامه علوم ترویج و آموزش کشاورزی، ۱۵ (۲): ۱۸۶-۱۶۷.
۱۷. واحدی، م.، و موسویون، س. ۱۳۹۴. شناسایی مشکلات کسب و کارهای کشاورزی زیر بخش امور دام در شهرستان ایلام. فصلنامه کارآفرینی و کشاورزی، ۲ (۳): ۴۲-۳۵.
۱۸. والی، م. ۱۳۹۱. بررسی روش‌ها و الگوهای بهینه‌سازی در صنعت نشر کتاب. فصلنامه تحلیلی پژوهشی کتاب مهر، ۵: ۸۹-۷۲.
۱۹. هوشمند، م.، دانش‌نیا، ر.، عبداللهی، ز.، اسکندری پور، ز. (۱۳۹۳). عوامل مؤثر بر سرمایه‌گذاری خصوصی در بخش کشاورزی ایران، فصلنامه مطالعات اقتصادی کاربردی ایران، ۳ (۱۱): ۲۵۵-۲۳۹.
۲۰. یوسفی نژاد عطاری، م.، و نیشابوری جامی، ا. ۱۳۹۱. بهینه‌سازی سیستم صف پرونده‌های اخذ مجوز اصولی و قطعی دفتر پارک‌ها و مراکز رشد. رشد فناوری، ۸ (۳۱): ۵۲-۴۳.
21. Aminbidokhti, A.A. and Zargar, S.M. 2011. Pathology of Small and Medium Enterprises and Explain of Applied Strategies for supporting them. Journal of Development and Management Process, 78: 125-156.
22. OECD. 2005. SME and Entrepreneurship Outlook, Organization for Economic Co-operation and Development Publishing. France, Paris.
23. Raskhchi, S. 2009. Study of Small and Medium Enterprises Statues in Germany. Journal of Trade, Industry & Mine Room, 499: 6-8.
24. Tambunan, T. 2009. Women Entrepreneurship in Asian Developing Countries: Their Development and Main Constraints. Journal of Development and Agricultural Economics. 1; 27- 40.
25. Yaghoobi, J. and Ghasemi, J. 2009. Study of Effective Factors on Success of Agricultural Entrepreneurs and Strategies of Supporting them (Zanjan case study). Quarterly of Agriculture and Cooperative, 20: 15-34.
26. World Bank. 2020. Doing Business 2020. Available at <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/32436/9781464814402.pdf>.